

Dominika Mikucka-Wójtowicz

Uniwersytet Jagielloński

Działalność partii mniejszości narodowych w Republice Serbii w latach 1990–2008*

(...) jednym z warunków instytucji wolnych jest to, ażeby granice rządów schodziły się z granicami narodowości. Ale w praktyce bywają czasem względy sprzeciwiające się zastosowaniu tej ogólnej zasady. A najprzód sprzeciwiają się temu częstokroć względy geograficzne. Nawet w Europie są takie okolice, w których rozmaite narodowości tak są ze sobą pomieszane, że niepodobna, aby każda z nich miała rząd osobny. Ludność zamieszkująca Węgry składa się z Madziarów, Słowaków, Chorwatów, Serbów, Rumunów, a w niektórych stronach i z Niemców, tak ze sobą pomieszanych, że rozdział ich terytorialny byłby niepodobieństwem, i że nie pozostaje im nic innego, jak zrobić z potrzeby cnotę i żyć razem pod jednakowymi prawami¹.

Według spisu ludności przeprowadzonego w 2002 roku członkowie mniejszości narodowych stanowią 14,38% ludności Serbii. Trzeba jednak zaznaczyć, iż ów spis, podobnie jak ten przeprowadzony 10 lat wcześniej, nie uwzględnił mniejszości albańskiej zamieszkującej na terytorium Kosowa, która konsekwentnie bojkotowała wszelkie wybory, referenda czy spisy organizowane przez rząd w Belgradzie. W porównaniu do danych spisowych z 1991 roku, według których przedstawiciele mniejszości stanowili 23% ogółu ludności, widać znaczący ubytek. Był on spowodowany przede wszystkim działaniami wojennymi, a konkretnie opuszczeniem Serbii przez przedstawicieli mniejszości bojących się rozszerzenia walk na jej terytorium lub przestraszonych nacjonalistyczną retoryką prezydenta Slobodana Miloševicia. Najlicniejszą grupę wśród mniejszości stanowią Węgrzy, których udział procentowy w strukturze ludności wynosi 3,91%, następnie Boszniacy 1,82%, Rumuni 1,44%, Chorwaci 0,94% i Albańczycy 0,82%². Przestrzenne rozmieszczenie poszczególnych mniejszości wykazuje pewne cechy charakterystyczne.

* This article was supported by funding from the Jagiellonian University within the SET project. The project is co-financed by the European Union.

¹ J. S. Mill, *O rządzie reprezentatywnym*, [w:] idem, *O rządzie reprezentatywnym, Poddaństwo kobiet*, Warszawa–Kraków 1995, s. 248.

² *Popis stanovništva Republike Srbije 2002*, Republički zavod za statistiku, www.webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/dokumenti/sn31122002.pdf, dostęp 13.07.2010.

Chorwaci i Węgrzy mieszkają głównie w miastach, zaś Rumuni i Rusini na wsiach. Poza tym w przypadku wymienionych mniejszości można wspomnieć o ich regionalnej koncentracji. Węgrzy i Chorwaci zamieszkują przede wszystkim w Wojwodinie, Boszniacy w Sandżaku, a Albańczycy na południu Serbii w gminach graniczących z Kosowem. Spośród wymienionych terytoriów bez wątplenia najbardziej heterogenicznym jest Wojwodina. O ile w Centralnej Serbii etniczni Serbowie stanowią 89,48% ogółu mieszkańców, to w Wojwodinie ich udział spada do 65,05%, zaś najliczniejszą z wojwodińskich mniejszości stanowią Węgrzy, których udział wynosi 14,28%³. W czasach Jugosławii Wojwodina wraz z Kosowem miały status okręgów autonomicznych i szeroki zakres uprawnień, a od czasu przyjęcia Konstytucji SFRJ z 21 lutego 1974 roku ich kompetencje w zasadzie zostały zrównane z kompetencjami republik⁴, pozostawiono jednak stare nazewnictwo, aby nie drażnić Serbów, na których terenie leżały obydwie prowincje. Sami Serbowie zarzucali władzom, że wyodrębnienie okręgów autonomicznych właśnie na ich terytorium, mimo iż na terenie pozostałych republik tworzących federację także znajdowały się regiony o dużym zróżnicowaniu etnicznym czy zamieszkane przez mniejszości, miało na celu osłabienie ich pozycji. Po umocnieniu władzy w Związku Komunistów Serbii Slobodan Milošević doprowadził 23 marca 1989 roku do przyjęcia nowelizacji serbskiej konstytucji, która praktycznie zniósła autonomię Kosowa i Wojwodiny⁵.

³ Ibidem.

⁴ Jednym z najważniejszych przejawów ich autonomii był fakt, że podobnie jak republiki miały swoich reprezentantów zarówno w Prezydium SFRJ, jak i Izbie Republik Parlamentu Federalnego. Poza tym badacze tego okresu zwykli zwracać uwagę na pewien paradoks, dotyczący ustawodawstwa okręgów autonomicznych. Z jednej strony miały one pełną niezależność w kwestii uchwalania swoich konstytucji (nie musiały ich uzgadniać z władzami Serbii, na terenie której się znajdowały), natomiast władze w Belgradzie musiały mieć zgodę władz prowincji na nowelizację ustawy zasadniczej republiki. Patrz szerzej: V. Goati, *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu. Treća Jugoslavia sredinom devedesetih*, Podgorica 1996, s. 26 i n.

⁵ Decyzja ta wywołała zamieszki w Kosowie i Metochii, co z kolei stało się przyczyną wprowadzenia stanu wyjątkowego przez władze w Belgradzie. Bynajmniej nie uspokoiło to jednak sytuacji. W styczniu 1990 r. doszło do kolejnych wystąpień Albańczyków, domagających się zniesienia stanu wyjątkowego, przeprowadzenia wolnych wyborów i wypuszczenia więźniów politycznych. S. Milošević uznał jednak, że nie będzie rozmawiał z buntownikami i do stłumienia protestów wysłał jednostki Jugosłowiańskiej Armii Ludowej (JNA), co ciekawe, będącej wówczas jeszcze oficjalną armią federacji jugosłowiańskiej, a więc do jej użycia formalnie była potrzebna zgoda władz federalnych. Natomiast w marcu Parlament Socjalistycznej Republiki Serbii uchwalił „Program urzeczywistniania w Kosowie pokoju, wolności, równoprawności i rozwoju”, w którym stwierdzono, iż Serbowie, Czarnogórcy oraz przedstawiciele innych mniejszości byli źle traktowani przez Albańczyków. Program zawierał też konkretne rozwiązania, które miały służyć poprawie sytuacji w prowincji i umożliwić powrót wygnanym Serbom i Czarnogórcom. Pierwszym krokiem władz w Belgradzie, mającym na celu rzekomo poprawę sytuacji, było odgórne rozwiązanie wszystkich organów ustawodawczych i wykonawczych prowincji, chociaż nie miały do tego żadnych uprawnień. Na znak protestu przeciwko takiej polityce Miloševicia partie Albańczyków w Kosowie, tworzące koalicję Albańska Alternatywa, nawoływały ludność albańską do bojkotu wszelkich wyborów czy spisów powszechnych organizowanych przez rząd w Belgradzie. Natomiast we wrześniu

W rozważaniach skupiłam się na analizie funkcjonowania w Serbii partii utworzonych przez największe i najbardziej wpływowe grupy mniejszości, czyli węgierską, boszniacką i albańską. Przy czym analiza partii albańskich nie obejmowała ugrupowań z Kosowa, które bojkotowały wszystkie wybory po 1990 roku. Zasadniczym przedmiotem analizy jest rozwój organizacyjny i programowy partii reprezentujących trzy wybrane grupy mniejszości między 1990 a 2008 rokiem. Wybrane ramy czasowe obejmują okres między pierwszymi wolnymi, rywalizacyjnymi wyborami parlamentarnymi i wyborami w 2008 roku. Za cel postawiono sobie również wskazanie pewnych cech wspólnych, charakterystycznych dla działalności partii mniejszości narodowych.

Ramy instytucjonalne

Tak określony temat badawczy wymaga doprecyzowania paru kwestii. Po pierwsze, w badanym okresie Serbia funkcjonowała w ramach czterech różnych organizmów państwowych. Do kwietnia 1992 roku oficjalnie stanowiła jedną z republik Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ). Później do 2003 roku tworzyła wraz z Czarnogórą Federacyjną Republikę Jugosławii (SRJ), która w 2003 roku została zastąpiona konfederacyjnym państwem Serbii i Czarnogóry. W maju 2006 roku Czarnogórcy przeprowadzili referendum niepodległościowe, podczas którego 55,4% wyborców opowiedziało się za secesją. Konsekwencją tych wydarzeń było ogłoszenie niepodległości najpierw przez parlament czarnogórski – 3 czerwca 2006 roku, a dwa dni później także serbski⁶. Jak trafnie zauważa Tim Judah, w wyniku ogłoszenia niepodległości przez Czarnogórę „Serbia [...] stała się po raz pierwszy od 1918 roku samodzielnym państwem. Jednak różnica pomiędzy Serbią i pozostałymi pięcioma byłymi jugosłowiańskimi republikami polegała na tym, że Serbia jako jedyna nie zabiegała o to”⁷.

Po drugie, z uwagi na ograniczenia niniejszej publikacji, analizując poparcie dla partii mniejszości, skupię się na wynikach wyborów do parlamentu Serbii – Skupsztiny⁸, wspominając o wyborach na poziomie federalnym (do 2006 roku) i lokalnym, gdy będzie to istotne dla analizowanej problematyki.

Do 2008 roku w Serbii odbyło się 8 cykli wyborów parlamentarnych (1990, 1992, 1993, 1997, 2000, 2003, 2007, 2008). Czterokrotnie były to wybory przedterminowe (1992, 1993, 2003, 2008). Poza częstotliwością cykli wyborczych na uwagę zasługuje też ciągła zmiana zasad rywalizacji – zwłaszcza formuły wyborczej i liczby okręgów. W pierwszych wyborach zastosowano formułę większości bezwzględnej, natomiast od 1992 roku stosuje się formułę proporcjonalną i system d’Hondta

1991 r. przeprowadziły nielegalne referendum w sprawie niepodległości prowincji. O zamieszkach w Kosowie w latach 1989–1991 zob. ibidem, s. 179 i n.

⁶ Zob. E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008.

⁷ T. Judah, *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, (Third edition), New Heaven–London 2009, s. 354.

⁸ Serbski parlament jest organem unikameralnym, zasiada w nim 250 posłów.

przy przeliczaniu głosów na mandaty. Największe zmiany dotyczyły liczby okręgów. W wyborach z 1992 i 1993 roku było ich 9, w 1997 roku 29, a od 2000 roku terytorium państwa tworzy jeden okręg wyborczy. Próg wyborczy przez cały ten okres wynosił 5% zarówno dla partii, jak i koalicji wyborczych, i był wyliczany oddzielnie dla każdego okręgu. Do reformy w 2004 roku dotyczył on także partii mniejszości. Od tej pory partie mniejszości zdobywają miejsca w Skupsztinie, o ile uzyskają tyle głosów, ile wynosi przeciętny koszt uzyskania mandatu. Kwestie wpływu wymienionych rozwiązań instytucjonalnych na strategię partii reprezentujących mniejszości narodowe i uzyskiwane przez nie rezultaty omówię szczegółowo w dalszej części artykułu.

Tworzenie partii mniejszości

Partie mniejszości narodowych zaczęły powstawać w Serbii na początku lat 90. XX wieku zaraz po wprowadzeniu zasady pluralizmu politycznego i powrocie do systemu wielopartyjnego⁹. Dla Jugosławii, przechodzącej wówczas głęboki kryzys polityczny i gospodarczy, charakterystycznym zjawiskiem była „etniczacja polityki” – o czym pisał Claus Offe – polegająca na zakładaniu partii politycznych w celu poprawy bytu konkretnej wspólnoty etnicznej, czego konsekwencją była z kolei mobilizacja homogenicznych etnicznie elektoratów. Podstawą tej polityki było redukcjonistyczne założenie, że „samoistne tożsamości etniczne są trwalsze, bardziej konsekwentne i w pewnym sensie bardziej godne szacunku niż wszelkie inne różnice istniejące między jednostkami”¹⁰. Właśnie ów narodowy czy narodowościowy podział determinował polityczną rywalizację, prowadził do sięgania do starych rezydentów i wpływał na radykalizację konfliktów. Większość partii powstałych w tym okresie ma w swojej nazwie afiliację narodowej przynależności. Zjawisko to nie dotyczyło bynajmniej jedynie partii mniejszości, które chciały podkreślić swoją odrębność, ale też partii głównego nurtu. Wystarczy przywołać nazwy partii rządzących w latach 90. w Serbii – Serbska Partia Socjalistyczna, Serbska Partia Radykalna i Serbski Ruch Odnowy czy w Chorwacji – Chorwacka Wspólnota Demokratyczna oraz okresowo ją wspierająca Chorwacka Partia Prawa. Z drugiej strony zjawisko etniczacji polityki nie odnosi się tylko do Bałkanów, jak zauważa Manuel Castells, wszechobecna globalizacja niszcząca wyjątkowość społeczeństw, grup, regionów budzi opór ludzi, którzy poprzez udział w różnego rodzaju ruchach etnicznych trans- czy etnonarodowych, obejmujących partie regionalne i etniczne, próbują zredefiniować swoją tożsamość. Stwierdza on, iż „kiedy świat staje się zbyt wielki, by móc go kontrolować, aktorzy społeczni starają się zmniejszyć go z powrotem do swych wymiarów i zasięgu”¹¹.

⁹ Szerzej: E. Bujwid-Kurek, *System partyjny Republiki Serbii*, [w:] *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich*, red. A. Zięba, M. Grzybowski, Kraków 1996, s. 207–235.

¹⁰ Zob. C. Offe, *Drogi transformacji. Doświadczenia wschodnioeuropejskie i wschodniemieckie*, Warszawa–Kraków 1999, s. 64.

¹¹ M. Castells, *Siła tożsamości*, Warszawa 2008, s. 73.

Według danych z rejestru partii prowadzonego przez Ministerstwo Administracji Publicznej i Samorządu Lokalnego spośród 72 partii politycznych zarejestrowanych w Serbii w 2010 roku zgodnie z wymogami nowelizacji *Ustawy o partiach politycznych* z 12 maja 2009 roku, aż 42 stanowią partie mniejszości narodowych¹². Najwięcej, bo aż 10, utworzyli Boszniacy¹³ – choć ich udział w strukturze ludności wynosi 1,82%, co w liczbach bezwzględnych daje 136 087 – po pięć partii zarejestrowały mniejszość węgierska, albańska i romska, trzy bułgarska, po dwie chorwacka, wołoska, rumuńska, słowacka i Buniewcy, z kolei Macedończycy, Goranie, Rusini i Czarnogórcy po jednej. Sama rejestracja nie mówi nam jeszcze zbyt wiele o znaczeniu partii na scenie politycznej. Probiezmem relewancji poszczególnych ugrupowań jest bez wątpienia poparcie uzyskiwane przez nie w czasie wyborów, a przede wszystkim fakt, czy przekłada się ono na zdobycie mandatów parlamentarnych. W celu ułatwienia śledzenia rozważań poświęconych działalności partii reprezentujących badane mniejszości zestawiałam w tabeli dane dotyczące liczby mandatów, które udało im się zdobyć w poszczególnych cyklach wyborczych do Skupsztiny.

Tab. 1. Wyniki uzyskiwane przez partie mniejszości narodowych w wyborach parlamentarnych w latach 1990–2008

	1990	1992	1993	1997	2000	2003	2007	2008
DZVM	8	9	5					
SVM				5	10 (w ramach koalicji DOS)		3	4 (w ramach Węgierskiej Koalicji – Ištvan Paštor)
PDD	1							

¹² Przyjęta 12 maja 2009 r. nowelizacja *Ustawy o partiach politycznych* nakładała na partie obowiązek ponownej rejestracji i spełnienia dodatkowych wymogów formalnych. Najbardziej krytykowano wymóg uzyskania przez partie 10 tys. podpisów poparcia. Dla porównania na podstawie *Ustawy o organizacjach politycznych* z 1990 r. taką możliwość zagwarantowano już 100 obywatelom. Warto podkreślić, iż w przypadku partii mniejszości narodowych ten wymóg został złagodzony do zebrania tysiąca podpisów, co niewątpliwie wpłynęło na wzrost ich liczby. Zob. szerzej: Art. 8–9, *Zakon o političkim strankama*, Službeni glasnik Republike Srbije, nr 36/09; *Petsto stranaka otišlo u istoriju*, „Danas” 21.05.2010, http://www.danas.rs/danasrs/politika/petsto_stranaka_otislo_u_istoriju.56.html?news_id=190747, dostęp 15.07.2010.

¹³ Etnonim Boszniak odnosi się do mieszkańców Bośni i Hercegowiny wyznania muzułmańskiego (od lat 70. określanych mianem Muzułmanów, pisanych wielką literą). Pozostałych mieszkańców kraju, wyznawców innych konfesji, nazywa się Bośniakami. Nazwa Boszniak (po latach zapomnienia) pojawiła się w deklaracji przyjętej w 1993 r., podczas sarajewskiego Kongresu Boszniackich Intelktualistów, zorganizowanego z inspiracji prezydenta Aliji Izetbegovicia i jego partii SDA (Stranka demokratske akcije – Partia Akcji Demokratycznej). Następnie w 1995 r. została wpisana do Konstytucji BiH, stanowiącej jeden z aneksów do Porozumienia Pokojowego z Dayton. Warto jednak wspomnieć, iż nie została ona zaakceptowana przez część przedstawicieli mniejszości muzułmańskiej, zamieszkujących na terenie innych postjugosłowiańskich państw (zwłaszcza Czarnogóry i Serbii), którzy określając swoją tożsamość nadal posługują się jugosłowiańskim terminem Muzułmanin, co widać np. w spisach powszechnych. Patrz szerzej: *Transverzalna studija – Kulturna politika i kulturna raznovrsnost Srbija*, red. B. Stojković, V. Stanović, M. Radojković, Beograd 2004, s. 23–24.

PDD-DPA			2	1			1	1
SDA	3							
LS-SU				3		2 (na listach DS)	2	2 (w ramach koalicji Boszniacka Lista dla Europejskiego Sandżaku – dr Sulejman Ugljanin
DKPB				1				
SDP					3 (w ramach koalicji DOS)		3 (na listach DS)	4 (w ramach koalicji Za Europejską Serbię – Boris Tadić)
Koalicja Albanaca Preševske Doline							1	1

DZVM (*Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara*) – Demokratyczna Wspólnota Wojwodińskich Węgrów

SVM (*Savez vojvođanskih Mađara*) – Związek Wojwodińskich Węgrów

PDD (Partija za demokratsko delovanje) – Partia Demokratycznej Działalności

PDD-DPA (Partija za demokratsko delovanje-Demokratska partija Albanaca) – Partia Demokratycznej Działalności-Demokratyczna Partia Albańczyków

LS-SU (Lista za Sandžak – dr Sulejman Ugljanin) – Lista dla Sandżaku – dr Sulejman Ugljanin

DKPB (Demokratska koalicija Preševo-Bujanovac) – Demokratyczna Koalicja Preszewo-Bujanovac

SDP (Sandžacka demokratska partija) – Sandžacka Partia Demokratyczna

Koalicja Albańczyków z Doliny Preszewa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników wyborów publikowanych przez Republikańską Komisję Wyborczą (Republička Izborna Komisija)

Partie wojwodińskich Węgrów

Pierwszą polityczną organizacją reprezentującą interesy mniejszości węgierskiej¹⁴ była Demokratyczna Wspólnota Wojwodińskich Węgrów (Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara-DZVM) na czele z Andrašem Agoštonem, która powstała w styczniu 1990 roku. Była to w ogóle pierwsza organizacja polityczna utworzona przez członków mniejszości narodowych na terytorium Serbii. Początkowo formalnie była ruchem politycznym, który za cel stawiał sobie wywieranie nacisku na rząd, aby przyspieszył proces realizacji praw mniejszości i zagwarantował równość wszystkim narodom i narodowościom¹⁵ zamieszkującym na terenie Wojwodiny.

¹⁴ Według spisu ludności przeprowadzonego w 2002 r. mniejszość węgierska stanowi 3,91% ludności Serbii. Mniejszość ta generalnie skupia się na obszarze Wojwodiny, gdzie jej udział w ogólnej strukturze ludności wynosi 14,28%. Węgrzy stanowią bezwzględną większość mieszkańców w ośmiu wojwodińskich gminach: Ada, Bačka Topola, Bečaj, Kanjiža, Mali Idoš, Senta i Čoka. Z kolei w Suboticy stanowią relatywną większość, zaś w kolejnych 22 gminach ich udział w strukturze ludności wynosi ponad 5%. Tylko w 15 wojwodińskich gminach jest niższy niż 5%. Zob. szerzej: *Popis stanovništva Republike Srbije...; Transverzalna studija...*, s. 22–23.

¹⁵ W porządku prawnym byłej Jugosławii istniał podział na konstytucyjne narody Jugosławii, czyli większościowe narody poszczególnych republik oraz narodowości, jak określano przedstawicieli mniejszości narodowych, czyli przede wszystkim Albańczyków,

Gdy przekształciła się w partię polityczną, z jej dokumentów programowych znikły hasła zabezpieczenia praw wszystkich mniejszości, a za nadrzędny cel postawiła sobie reprezentowanie interesów wojwodińskich Węgrów¹⁶. DZVM domagała się zatrzymania procesu asymilacji i zagwarantowania mniejszości węgierskiej kolektywnych praw. Pierwszy raz kwestia ta znalazła się w przyjętym 25 kwietnia 1992 r. *Memorandum o samorządzie lokalnym Węgrów zamieszkujących na terenie Jugosławii*¹⁷. Następnie w 1994 roku dopracowano ją w dokumencie zatytułowanym *Koncepcja mniejszościowej autonomii DZVM*, w którym postulowano zagwarantowanie serbskim Węgom trzystopniowej autonomii, rozumianej jako „ograniczona suwerenność”. Koncepcja ta zakładała zagwarantowanie członkom mniejszości autonomii personalnej (rozumianej jako prawo do zachowania i rozwoju tożsamości)¹⁸ oraz autonomii terytorialnej, która mogła być realizowana w dwóch formach, tzn. częściowej lub całkowitej autonomii polityczno-administracyjnej i językowo-kulturowej¹⁹. Jeden z jej autorów Šandor Pal twierdził, że wbrew powtarzającym się zarzutom o radykalizację żądań mniejszości węgierskiej, koncepcja ta stanowi

kompromis między dwoma posiadającymi legitymizację postulatami, tzn. z jednej strony prawem do samostanowienia (obejmującym odłączenie), z drugiej zaś poszanowaniem suwerenności państwa i niezmienności jego granic. Wbrew medialnej propagandzie nie popieramy prawa do samookreślenia i secesji, ale w zamian domagamy się autonomii w sprawach osobistych, co zakłada uznanie politycznej, zbiorowej podmiotowości

Włochów, Węgrów, Rusinów, Bułgarów. Mniejszości te były zazwyczaj skoncentrowane w jakimś określonym regionie kraju, a ich udział w strukturze ludności nie był zbyt duży, z wyjątkiem Albańczyków, mieszkających przede wszystkim w południowej części Serbii oraz w Autonomicznym Okręgu Kosowo, których było ok. 2 mln, czyli tyle co Słoweńców czy Macedończyków.

¹⁶ D. Vukomanović, *Nastanak političkih partija*, [w:] *Partijski mozaik Srbije 1990–1996*, red. V. Goati, Beograd 1996, s. 45.

¹⁷ O początkach funkcjonowania DZVM zob. szerzej: M. Samardžić, *Položaj manjina u Vojvodini (drugo, izmjenjeno izdanje)*, Beograd 1999, s. 123 i n.

¹⁸ W oryginalnych dokumentach, dotyczących autonomii mniejszości węgierskiej w Serbii w kontekście prawa członków mniejszości do zachowania i rozwoju swojej tożsamości (kulturowej, językowej czy religijnej) stosuje się właśnie pojęcie autonomii personalnej (*personalna autonomija*). W polskiej literaturze przedmiotu raczej mówi się w tym znaczeniu o kulturowych prawach mniejszości. Jednak z uwagi na fakt, iż w części nowszych opracowań pojawia się pojęcie autonomii personalnej mniejszości, postanowiłam konsekwentnie używać go w niniejszym artykule. O teoretycznych aspektach autonomii personalnej zob. szerzej: J. J. Preece, *Prawa mniejszości*, Warszawa 2007; S. Oetere, *Mniejszości pomiędzy segregacją, integracją i asymilacją. O powstaniu i rozwoju modelu autonomii kulturowej*, <http://www.haus.pl/pl/pdf/pub1/SOeter.pdf>, dostęp 11.11.2010, zwł. s. 9.

¹⁹ S. Pal, *Koncept manjinske samouprave DZVM, Beograd decembar 1994* (rad priložen na međunarodnom naučnom skupu: Položaj manjina u SR Jugoslaviji, 11–13. januar 1995), Beograd 1995; [www. ttp://www.vmdk.org/content/hu/koncman.html](http://www.vmdk.org/content/hu/koncman.html), dostęp 15.07.2010; Idem, *Globalizacija i manjine* (saopštenje sa naučnog skupa Multikulturalizam – pokretač i kočnica preduzetništva, Beče, 26. april 2007. godine.), <http://www.vmdk.org/content/hu/vmdk168.html>, dostęp 15.07.2010.

mniejszości i urzeczywistnienie kolektywnych praw na kilku wyjątkowo ważnych płaszczyznach: szkolnictwa, kultury, urzędowego użycia języka mniejszości, sądownictwa²⁰.

Mimo iż podkreślano pokojowy charakter postulatów, równocześnie zwracano uwagę, że koncepcja ta powstała w akcie obrony przed szerzącym się serbskim nacjonalizmem. Postulowana autonomia personalna miała być realizowana poprzez ochronę etnicznej, kulturowej, religijnej i językowej tożsamości mniejszości, obejmując poszanowanie tradycji oraz jej kultury materialnej i duchowej. Ponadto zakładano powołanie specjalnych organów, takich jak: Parlament Węgierskiej Grupy Narodowej (później nazywany Parlamentem Wojewozińskich Węgrów – PWW) jako niezależnego ciała ustawodawczego oraz Rady Wykonawczej jako jej organu wykonawczego, które miały zabezpieczyć realizację wyznaczonych celów. Organy te miały być wybierane przez członków mniejszości węgierskiej, ujętych w specjalnym spisie wyborców, ale także osoby zamieszkujące na terenach, na których miały działać instytucje Autonomii oraz osoby, które z różnych – chociażby osobistych czy religijnych pobudek – chciałyby brać udział w takich wyborach. Parlament Wojewozińskich Węgrów miał w myśl tej koncepcji składać się z dwóch izb: Rady Autonomii Personalnej oraz Rady Politycznej. Pierwsza z nich miała posiadać uprawnienia do uchwalenia specjalnego statutu, który wymagałby akceptacji Skupsztiny; uchwalania corocznego sprawozdania o sytuacji mniejszości węgierskiej przedkładanego mu przez Radę Polityczną; uchwalania budżetu oraz przygotowywania wstępnych wersji ustaw dotyczących edukacji, kultury i informacji, które jednak do wejścia w życie wymagałby akceptacji parlamentu w Belgradzie. W gestii PWW byłoby także uchwalanie wytycznych, dotyczących stosunków z organami państwowymi Serbii oraz kraju macierzystego, ale także z organizacjami międzynarodowymi. Rada Polityczna byłaby przede wszystkim odpowiedzialna za utrzymywanie tychże stosunków oraz podpisanie z rządem Serbii porozumienia w sprawie uprawnień Węgierskiego Okręgu Autonomicznego (WOA) i corocznego porozumienia w sprawie finansowania jego działalności²¹.

W kwestiach autonomii terytorialnej, jak już wspomniałam, przewidziano dwie możliwości, tzn. ustanowienia częściowej lub całkowitej autonomii polityczno-administracyjnej i językowo-kulturowej. Autonomia częściowa miała zostać wprowadzona w gminach, w których członkowie mniejszości węgierskiej stanowią co najmniej 5% ludności lub ich udział jest wprawdzie niższy, ale społeczność lokalna wyraża takie pragnienie. Na ich terenie lokalne samorządy starałyby się zapewnić możliwość posługiwania się językiem węgierskim w kontaktach z organami administracji, węgierskimi symbolami narodowymi oraz zagwarantować proporcjonalny udział członków mniejszości w organach samorządu lokalnego, sądownictwie i policji. Gminy te miały wspierać „finansowo i moralnie projekty edukacyjne, kulturowe

²⁰ S. Pal, *Koncept manjinske samouprave...*

²¹ Zob. szerzej: M. Samardžić, *Položaj manjina...*; s. 126–132, Š. Pal, *Koncept manjinske samouprave...*

czy informacyjne realizowane przez instytucje mniejszości węgierskiej”²². Druga z przewidzianych form autonomii miała być ustanowiona w gminach, w których mniejszość węgierska stanowi bezwzględną większość mieszkańców, czyli *de facto* na podstawie danych ze spisu z 1991 roku mogłaby funkcjonować na terenie siedmiu wojewdińskich gmin²³. Zarządy tych gmin miały z pomocą państwa troszczyć się o równoprawne posługiwanie się na ich terenie językiem węgierskim oraz nieskrępowane używanie węgierskich symboli narodowych. Gminy takie miałyby zobowiązać się do niestawiania kandydatom na gminnych urzędników żadnych dodatkowych wymagań dotyczących pochodzenia czy przynależności narodowej, poza znajomością języka, „którym posługuje się większość ludności zamieszkującej na ich terenie”²⁴. Gminy te mogłyby się dobrowolnie stowarzyszać, tworząc w ten sposób tzw. Węgierski Okręg Autonomiczny, którego kompetencje i strukturę miałyby określić w drodze ustawy – na podstawie porozumienia podpisanego przez Radę Polityczną Parlamentu Wojewodińskich Węgrów oraz Rząd Serbii – Skupsztinę Serbii. Porozumienie to miałyby dotyczyć takich kwestii, jak: edukacja, kultura, działalność informacyjna, stosunki religijne, gospodarka, polityka społeczna, służba zdrowia, sądownictwo, porządek publiczny, ochrona dóbr kultury, pokrycie kosztów funkcjonowania samorządów lokalnych²⁵. Podjęcie decyzji o przyłączeniu do Węgierskiego Okręgu Autonomicznego pozostawałoby w gestii rad gmin. Jeśli jednak rada nie podjęłaby decyzji w tej sprawie albo podjęłaby taką, z której byłiby niezadowoleni jej mieszkańcy, przewidywano możliwość rozpisania referendum na wniosek 1000 obywateli. Do WOA mogłyby też przystąpić na podstawie wyników referendum gminy graniczące z Autonomią, w których mniejszość węgierska nie stanowi większości mieszkańców. Centrum okręgu stanowiłaby Subotica. Jednak zarówno władze Federacyjnej Republiki Jugosławii jak i Serbii kategorycznie stwierdziły, że funkcjonujące w ich porządkach prawnych rozwiązania w zakresie ochrony praw mniejszości są wystarczające i odrzuciły możliwość wdrożenia tego projektu, traktując go jako próbę naruszenia integralności Serbii. Był on zresztą krytykowany nie tylko przez władze centralne, ale również przez prodemokratyczne partie i organizacje z Wojwodiny, które były sygnatariuszami podpisanego 6 grudnia 1995 roku *Manifestu dla autonomicznej Wojwodiny*. Ich przedstawiciele zarzucali koncepcji DZVM szkodliwy etnocentryzm i postulowali zagwarantowanie przez rząd w Belgradzie autonomii dla całej prowincji, jako optymalnego rozwiązania służącego nie tylko przewyciężeniu istniejących podziałów etnicznych, ale również przyczyniającego się do rozwoju społecznego i gospodarczego regionu²⁶.

²² M. Samardžić, *Položaj manjina...*, s. 126.

²³ Ibidem, s. 33.

²⁴ Ibidem, s. 127.

²⁵ Š. Pal, *Koncept manjinske samouprave...*

²⁶ Zob. szerzej: Z. Lutovac, *Učešće manjina u političkon životu SRJ*, „Republika” 2010, nr 167–168, www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/97/167/167_29.HTML, dostęp 15.07.2010.

Początkowo DZVM była jedyną partią reprezentującą mniejszość węgierską, cieszącą się zresztą jej dużym poparciem. Świadczy o tym chociażby fakt, iż podczas pierwszych wolnych, rywalizacyjnych wyborów w grudniu 1990 roku zdobyła 132 726 głosów (2,6%), co dało jej osiem mandatów w Skupsztinie. Rezultat ten poprawiła jeszcze w czasie przedterminowych wyborów parlamentarnych w 1992 roku, w których uzyskała 140 825 głosów (3%) – co równało się poparciu ponad połowy zarejestrowanych wyborców mniejszości węgierskiej – zdobywając dziewięć mandatów. Nieco gorzej poszło jej w kolejnych przedterminowych wyborach do Skupsztiny, które przeprowadzono w grudniu 1993 roku. DZVM uzyskała w nich poparcie 112 456 wyborców (2,6%), co dało jej pięć mandatów. Generalnie jednak do 1994 roku, kiedy w partii nastąpił rozłam, miała ona w miarę stabilne poparcie elektoratu, oscylujące na poziomie 2,6–3%. DZVM osiągała także dobre rezultaty w wyborach do Parlamentu Federalnego oraz w wyborach samorządowych przeprowadzonych w 1992 roku. Po wyborach lokalnych rządziła samodzielnie lub wchodziła w skład koalicji rządzących w siedmiu gminach, w których mniejszość węgierska stanowiła większość mieszkańców.

W marcu 1994 roku na konwencji wyborczej DZVM doszło jednak do rozłamu w partii. W czasie tej konwencji na stanowisko przewodniczącego został ponownie wybrany Androš Agošton, co wzbudziło protesty jego przeciwników na czele z Ferencem Čubelą. Agošton próbował rozwiązać konflikt usuwając Čubelę z partii. Jednak nie złagodziło to napięcie. Ostatecznie frakcja Čubeli zdecydowała się wystąpić z DZVM i 17 lipca 1994 roku założyła własną organizację Związek Wojwodińskich Węgrów (*Savez vojvođanskih Mađara – SVM*)²⁷. Początkowo na czele SVM stał Čubela, który w 1995 roku zginął w wypadku samochodowym. Na jego następcę został wybrany Jozef Kasa. Wtedy też SVM przekształcił się ze stowarzyszenia obywatelskiego w partię²⁸. Konflikt między dwoma frakcjami miał bez wątpienia podłoże personalne, bowiem nowo powstała partia przejęła zasady programowe DZVM, łącznie z jej najważniejszym postulatem, czyli zagwarantowaniem wojwodińskim Węgom trójstopniowej autonomii. Brak różnic programowych nie sprzyjał jednak współpracy. Przedstawiciele obu ugrupowań obrzucali się wzajemnie oskarżeniami. Kością niezgody był niewątpliwie fakt, iż obie partie uważały się – i taki wizerunek starały się prezentować wyborcom – za jedyną organizację posiadającą legitymizację do reprezentowania mniejszości węgierskiej. Ze starcia zwycięsko wyszedł SVM, który zaczął przejmować dotychczasowy elektorat DZVM. W wyborach do Parlamentu Federalnego w 1996 roku, w których po raz pierwszy SVM brał udział, partia ta zdobyła ponad 81 tys. głosów, co dało jej trzy mandaty. Natomiast DZVM po raz pierwszy nie zdobyła żadnego mandatu. Sytuacja taka powtórzyła się również w przeprowadzonych rok później

²⁷ Patrz szerzej: D. Vukomanović, *Nastanak političkih...*, s. 45; *Delovanje partija nacionalnih manjina*, red. S. Orlović, [w:] *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, red. V. Stanovčić, Beograd 2007, s. 159.

²⁸ *O nama Savez vojvođanskih Mađara*, http://www.vmsz.org.rs/article.php?lg=sr&id_article=157, dostęp 17.07.2010.

wyborach do Skupstiny, w których SVM zdobył pięć mandatów, a DZVM po raz kolejny została bez reprezentacji. W wyborach w 2000 roku SVM wszedł w skład zwycięskiej koalicji sił demokratycznej opozycji DOS i zdobył aż 10 mandatów w Skupstynie i jeden w Parlamencie Federalnym, a Jozef Kasa został wicepremierem Serbii. W kolejnych wyborach parlamentarnych w 2003 roku żadna z partii mniejszości węgierskiej nie zdobyła mandatu. Głównych przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać w utrzymaniu progu wyborczego na poziomie 5% oraz fakcie, iż od 2000 roku terytorium Serbii tworzyło jeden okręg wyborczy, co nie sprzyjało rywalizacji małych czy regionalnych partii. SVM zdecydował się wprawdzie na start w ramach koalicji wyborczej „Razem dla tolerancji – Čanak, Kasa, Ljajić”, w skład której poza SVM wchodziło jeszcze 10 małych, regionalnych ugrupowań, takich jak: Liga Socjaldemokratów Wojwodiny Nenada Čanakaka, Sandžacka Partia Demokratyczna Rasima Ljajicia²⁹ i Liga dla Szumadii. Każde z tych ugrupowań miało w miarę stabilny elektorat i wspólnie zdobyły ponad 162 tys. głosów, nie udało im jednak się pokonać progu wyborczego. Zabrakło im 0,8% głosów. Dla przypomnienia: we wcześniejszych wyborach, w których rywalizacja toczyła się w 9 czy też w 29 okręgach (przy czym próg wyborczy był wyliczany dla każdego okręgu z osobna), do uzyskania mandatu wystarczyło zwykle ok. 3% poparcia w skali kraju. Sytuacja partii mniejszości znacząco się poprawiła w kolejnych wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w 2007 roku, w których nie obowiązywał ich już wymóg przekroczenia progu wyborczego. SVM Jozefa Kasy startował w nim samodzielnie, uzyskując 52 510 głosów (1,3%), co dało mu aż 3 mandaty. Po raz kolejny natomiast szczęście nie dopisało DZVM Šandora Pala i DSVM Andraša Agoštona, które wystartowały w ramach koalicji wyborczej Węgierska Zgoda. Koalicja ta uzyskała zaledwie 12 tys. głosów i nie zdobyła żadnego mandatu.

We wrześniu 1996 roku SVM przygotował *Szkic porozumienia w sprawie podstaw samoorganizacji wojwodińskich Węgrów*, w którym dopracowano program autonomii. Dokument ten zakładał wprowadzenie całkowitej równoprawności węgierskiego języka i kultury w Wojwodinie, zagwarantowanie członkom mniejszości autonomii personalnej, czyli poszanowania ich prawa do zachowania i rozwoju własnej tożsamości oraz wprowadzenie specjalnych organów samorządu terytorialnego na terenach z jej większościowym udziałem. Za główny cel partii przyjęto urzeczywistnienie prawa do zachowania tożsamości, języka i edukacji. Zakładano też, podobnie jak w programie konkurencyjnego DZVM, powołanie specjalnej jednostki administracyjnej, tzw. Węgierskiego Okręgu Autonomicznego z centrum w Suboticy, posiadającej specjalną administrację, mającą nadrzędną funkcję wobec gmin z większościowym udziałem Węgrów. Z czasem program SVM ewoluował i pojawiały się w nim postulaty nowych rozwiązań. I tak na przykład w programie z 1998 roku SVM zakładał możliwość powołania przez członków mniejszości narodowych mieszkających na terenie Wojwodiny – nie tylko węgierskiej – specjalnych Narodowych Rad Mniejszości. W skład tych organizacji mieli być powoływani przedstawiciele wszystkich partii reprezentujących daną mniejszość oraz ich

²⁹ W wyborach w 2000 r. partia Ljajicia, tak jak SVM, wchodziła w skład koalicji DOS.

reprezentanci z parlamentu regionalnego Wojwodiny, Skupsztiny oraz Parlamentu Federalnego, a także przedstawiciele władz lokalnych oraz organizacji pozarządowych, które mają duży wpływ na rozwój kultury i edukację konkretnej mniejszości. Rady te miały troszczyć się o realizację ustawowo zagwarantowanych praw mniejszości, przede wszystkim w zakresie edukacji, kultury i posługiwania się językiem mniejszości w sprawach urzędowych. Jozef Kasa nawet parę razy spotkał się z prezydentem Slobodanem Miloševićem, żeby przedyskutować koncepcje powołania takich organów. Ostatecznie w 1998 roku Milošević zgodził się powołać na terenie Wojwodiny Radę ds. Urzeczywistniania Praw Mniejszości Narodowych i Grup Etnicznych. Z założenia było to ciało doradcze, którego główne zadanie stanowiło monitorowanie przestrzegania praw mniejszości na terenie prowincji. Natomiast możliwość powoływania Rad Mniejszości Narodowych o takich kompetencjach, jakie zakładał SVM, została zawarta w *Ustawie o ochronie praw i wolności mniejszości narodowych* uchwalonej przez parlament federalny SRJ w 2002 roku³⁰. Poza tym w programie SVM z 1998 roku postulowano także powołanie przez gminy specjalnych oddziałów lokalnej policji, w której skład wchodziłoby obywatele różnych narodowości proporcjonalnie do ich udziału w strukturze mieszkańców danej jednostki administracyjnej. Podobne parytety miały być zastosowane w administracji. Poza poszerzeniem autonomii personalnej członków mniejszości węgierskiej, SVM zaczął się też domagać poszerzenia zakresu autonomii Wojwodiny, choć wcześniej Kasa wielokrotnie podkreślał, iż jest to kwestia drugorzędna³¹.

³⁰ Zob. art. 19, *Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*, Službeni list SRJ, nr 11/02. Ustawa ta została implementowana do serbskiego porządku prawnego po ogłoszeniu niepodległości przez Czarnogórę w czerwcu 2006 r. i z niewielkimi zmianami obowiązuje do chwili obecnej.

³¹ Koncepcja autonomii Wojwodiny w zasadzie wymagałaby zupełnie odrębnego opracowania. Opierała się ona na dążeniu do poszerzenia autonomii całego regionu, a nie tylko zwiększeniu uprawnień samorządów pewnych konkretnych mniejszości zamieszkujących na jej terytorium. Autonomia Wojwodiny jest o tyle niewygodna dla władz w Belgradzie, że prowincja ta stanowi najlepiej gospodarczo rozwiniętą część kraju, a jej ewentualna secesja byłaby bardzo niekorzystna dla serbskiej gospodarki. O ile utrata Kosowa miała przede wszystkim znaczenie symboliczne, w tym przypadku najważniejsze są jednak pieniądze, które Wojwodina wpłaca do centralnej kasy. Ostry spór w tej sprawie toczył się od czasu uchwalenia nowej konstytucji Serbii w 2006 r., która przewidywała zwiększenie uprawnień prowincji, aż do grudnia 2009 r. Ostatecznie autonomia regionu została poszerzona, jednak do tej pory nie uchwalono jeszcze ustaw finansowych, związanych z zabezpieczeniem środków na realizację części dotychczasowych uprawnień władz centralnych przejętych przez władze prowincji. O nowym Statucie Wojwodiny, a zwłaszcza o końcowym etapie prac nad nim, pisałam w artykułach z cyklu *Tuga za Jug* umieszczonych na portalu www.polis.edu.pl. Zob. M. Mikucka-Wójtowicz, *Wojwodińska telenowela*, http://www.polis.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=89:wojwodiskatelenowela&catid=44:tuga-za-jug-&Itemid=66, dostęp 18.07.2010; eadem, *Wojwodińskiej telenoweli cd.*, http://www.polis.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=93:wojwodiskiej-telenoweli-cd&catid=44:tuga-za-jug-&Itemid=66, dostęp 18.07.2010; J. Komšić, *Dileme demokratske nacije i autonomije. Ogledi o političkoj tranziciji u Srbiji*, Beograd 2006, zwł. s. 333–355; 377–404.

Aczkolwiek generalnie możemy zauważyć, iż SVM udało się przejąć elektorat DZVM, nie zakończyło to jednak politycznej walki o głosy wyborców i do przedstawiania się jako jedyne ugrupowanie mające moralne prawo do reprezentacji mniejszości węgierskiej. Serbowie zwykli mawiać, że „dwóch Serbów to trzy partie” i maksymę tę świetnie oddaje dalszy bieg wydarzeń. W 1995 roku powstała bowiem kolejna partia pretendująca do miana czołowego reprezentanta wojwodińskich Węgrów – Obywatelskie Forum Wojwodińskich Węgrów (Građanski forum vojvodanskih Mađara – GFVM) na czele której stanął Lašlo Rac Sabo. Jednak pozostało ono ugrupowaniem marginalnym. Rok później – jeszcze przed wyborami do Parlamentu Federalnego, o których wspomniałam – doszło do kolejnego rozłamu z DZVM. Pal Šandor – jeden z głównych autorów koncepcji trzystopniowej autonomii – oskarżył przewodniczącego Andraša Agoštona o kokietowanie Miloševicia i rządzącej SPS (Socialistycznej Partii Serbii) oraz domagał się podjęcia współpracy z SVM. Agošton postanowił wystartować w wyborach samodzielnie, a Pal został pozbawiony wszelkich funkcji partyjnych. DZVM przegrał jednak wybory z kretesem, po raz pierwszy od 1990 roku nie zdobywając ani jednego mandatu, co zaostrzyło jeszcze konflikt wewnątrz partii. Po tych wyborach frakcja Šandora Pala zwołała konwencję partyjną, na której wybrano nowe kierownictwo z Palem na czele. W tej sytuacji Agošton zdecydował się na wystąpienie z DZVM i założył Demokratyczną Partię Wojwodińskich Węgrów (Demokratsku stranku vojvodanskih Mađara – DSVM). Wspomniane partie nie stanowią jednak pełnego spektrum partii reprezentujących serbskich Węgrów. Poza nimi funkcjonują jeszcze utworzone w 2000 roku Chrześcijańsko-Demokratyczny Ruch Wojwodińskich Węgrów (Demohrišćanski pokret vojvodanskih Mađara – DPVM), na czele którego stoi Ferenc Pap oraz Blok Chrześcijańsko-Demokratyczny (Demohrišćanski blok – DB) Gabora Tot Hortija, choć wypada podkreślić, iż podobnie jak przypadku GFVM są to ugrupowania marginalne, nie odnoszące większych sukcesów wyborczych nawet na poziomie lokalnym.

Mimo wspomnianych podziałów, partiom reprezentującym mniejszość węgierską albo przynajmniej ich części zdarzało się podejmowanie wspólnych działań. W sierpniu 1999 roku SVM, DZVM, GPVM powołały Tymczasową Radę Narodową Wojwodińskich Węgrów. Z powodu niemożliwości przeprowadzenia bezpośrednich wyborów, jej członkami zostali węgierscy parlamentarzyści z parlamentu regionalnego Wojwodiny, Skupsztiny i Parlamentu Federalnego. Na stanowisko przewodniczącego został wybrany Jozef Kasa – lider SVM. Powołanie rady zostało poprzedzone ogłoszeniem w Budapeszcie firmowanego przez rząd Wiktora Orbana *Porozumienia o politycznych i prawnych ramach autonomii Wojwodiny i wojwodińskich wspólnot narodowych*. Z uwagi na fakt, iż rząd węgierski zaprosił do dyskusji tylko partie mające reprezentację parlamentarną, pozostałe – w tym DSVM Andraša Agoštona – ostro krytykowały treść porozumienia i utworzenie Rady, która według nich, z uwagi na fakt, że nie zasiedli w niej przedstawiciele wszystkich ugrupowań reprezentujących mniejszość węgierską, nie miała legitymizacji do ich reprezentowania. W dokumencie tym partie zgodziły się, aby rząd węgierski promował na

forum międzynarodowym koncepcję ich trzystopniowej autonomii (rozumianą wówczas jako autonomię Wojwodiny, a w jej obrębie personalną i terytorialną autonomię mniejszości węgierskiej)³². Mieszanie się Węgrów w wewnętrzną politykę Serbii zostało ostro skrytykowane przez partie tworzące koalicję rządzącą, zwłaszcza przez JUL (Zjednoczoną Lewicę Jugosłowiańską), ale także przez partie wojwodińskie. Najbardziej obrazowo ujął to Nanad Čanak, przewodniczący Ligii Socjaldemokratów Wojwodiny, który stwierdził, że działanie to ma na celu wzbudzenie zainteresowania problemem mniejszości węgierskiej rządu USA, ale partie te powinny pamiętać, że „jutro nie będą żyły z Amerykanami i Indianami”³³.

Także po tzw. demokratycznym przełomie, czyli zwycięstwie opozycji w wyborach parlamentarnych w grudniu 2000 roku, to SVM przodowała w podejmowaniu wysiłków na rzecz stworzenia platformy współpracy partii reprezentujących mniejszość węgierską. Działania te przybrały na sile po przejściu przewodnictwa w partii przez Ivana Paštora w 2007 roku. Paštor był m.in. głównym inicjatorem utworzenia koalicji wyborczej (Węgierskiej Koalicji – Ištvan Paštor) w przedterminowych wyborach parlamentarnych, które odbyły się w maju 2008 roku oraz stworzenia *Wspólnej koncepcji autonomii partii wojwodińskich Węgrów*, opracowanej przez SVM, DSVM Andraša Agoštona i DZVM Šandora Pala. W dokumencie tym podkreślano konieczność zagwarantowania przedstawicielom mniejszości węgierskiej autonomii personalnej i politycznej, która miała być zapewniona dzięki powołaniu specjalnego terytorialnego samorządu reprezentującego tę grupę obywateli oraz postulowano zwiększenie kompetencji tzw. rad mniejszości. Poza stworzeniem samorządów na zasadzie etnicznej, domagano się także zwiększenia autonomii Wojwodiny³⁴. W czasie kampanii wyborczej Ištvan Paštor wielokrotnie zwracał się do rządu w Budapeszcie z prośbą o przyznanie wojwodińskim Węgom podwójnego obywatelstwa, co miało im pomóc w utrzymywaniu kontaktów z macierzystym krajem, a także wprowadzenia ułatwień w uzyskiwaniu wiz. Szefowie największej wówczas węgierskiej partii opozycyjnej FIDESZ popierali te postulaty, obiecując wsparcie inicjatywy przeprowadzenia specjalnego referendum w tej sprawie. Warto jednak wspomnieć, że pomysł ten już raz upadł na referendum przeprowadzonym w 2004 roku³⁵. Ta zmiana retoryki trafiła wprawdzie na podatny grunt wśród przedstawicieli mniejszości, jednak była ostro krytykowana przez polityków głównych serbskich partii, nawet liberalnej Partii Demokratycznej (DS). Jej członkowie podkreślali, że wprowadzenie samorządów etnicznych doprowadziłoby do pogłębienia i podtrzymywania istniejących podziałów na Bałkanach. Takie stanowisko czołowych serbskich partii nie dziwi, jeśli weźmiemy pod uwagę, iż

³² M. Milošević, *Politički vodič kroz Srbiju 2000*, Beograd 2000, s. 149–151.

³³ Ibidem, s. 151.

³⁴ Zob. szerzej: *Zajednički koncept autonomije stranaka vojvođanskih Mađara*, http://www.vmsz.org.rs/article.php?lg=sr&id_article=4613, dostęp 19.07.2010.

³⁵ *SVM tražio dvojno državljanstvo i vizne olakšice*, http://www.pressonline.co.rs/sr/vesti/u_fokusu/story/18510/SVM+tra%C5%BEi+dvojno+dr%C5%BEavljanstvo+i+vizne+olak%C5%A1ice.html, dostęp 19.07.2010.

przedterminowe wybory parlamentarne zostały rozpisane z powodu rozpadu koalicji rządzącej, a rozpad ów był spowodowany niezgodnością koalicyjnych partnerów – DSS (Demokratycznej Partii Serbii) premiera Vojislava Koštunicy i DS prezydenta Borisa Tadića odnośnie reakcji na proklamowanie w lutym tego roku niepodległości Kosowa i zasad integracji z UE. DS domagała się jak najszybszego podpisania *Porozumienia o stowarzyszeniu i współpracy*, zaś DSS stawiała warunek wcześniejszego uznania przez Unię integralności i nienaruszalności granic Serbii³⁶. W wyborach przeprowadzonych 11 maja 2008 roku partie Koalicji Węgierskiej uzyskały ponad 70 tys. głosów i zdobyły cztery mandaty w Skupsztinie. Bez wątplenia najbardziej na wspólnym starcie skorzystały DZVM i DSVM, którym po 12 latach nieobecności w parlamencie udało się w końcu przekroczyć barierę reprezentacji.

Partie sandżackich Boszniaków

Mniejszość boszniacka³⁷ zamieszkuje głównie południowo-zachodni krańiec Serbii, zwany nieoficjalnie Sandżakiem³⁸. Region ten graniczy z Czarnogórą i Kosowem. Boszniacy stanowią większość mieszkańców w trzech sandżackich gminach: Tutinie, Sjenicy i Nowym Pazarze. Pierwszą partią utworzoną przez członków mniejszości muzułmańskiej była Partia Akcji Demokratycznej (SDA), na czele z Sulejmanem Ugljaninem, która powstała 11 sierpnia 1990 roku w Nowym Pazarze jako oddział terenowy SDA Aliji Izetbegovicia z siedzibą w Sarajewie. Według statutu była ona „dobrowolnym zrzeszeniem obywateli Jugosławii należących do muzułmańskiego kręgu historyczno-kulturowego”, którego celem jest „utrzymanie Jugosławii jako niepodległej wspólnoty suwerennych narodów i republik w ich współczesnych, federalnych granicach”. W swoim programie postulowała zagwarantowanie muzułmańskiej ludności Sandżaku autonomii kulturowo-oświatowej³⁹. Wypada jeszcze zwrócić uwagę na brak etnicznej afiliacji w nazwie partii.

³⁶ O koalicyjnych sporach w sprawie Kosowa patrz szerzej: Z. Stojilković, *Izborne koalicije i proces formiranja vlasti u Srbiji (1990–2008)*, [w:] *Oko izbora (Parlamentarni izbori u Republici Srbiji, 11. maja 2008.)*, red. S. Mihailović, Beograd 2008, s. 148 i n.; T. Judah, *The Serbs...*, s. 360.

³⁷ Według danych ze spisu ludności z 2002 r. na terytorium Serbii zamieszkuje 136 087 Boszniaków oraz 19 503 Muzułmanów. Szerzej o podziale na Boszniaków i Muzułmanów zob. przyp. 13.

³⁸ Oficjalnie region ten nazywa się Raszką i był pierwszym centrum serbskiej państwowości za czasów dynastii Nemanjiciów w XII wieku. Sam termin sandżak (sztandar) pochodzi z okresu rządów Imperium Osmańskiego, gdzie oznaczał jednostkę administracyjną i wojskową z bejem na czele. Historia Sandżaku była dość burzliwa. Do XX w. wchodził w skład Imperium Osmańskiego, później w wyniku ustaleń kongresu berlińskiego od 1878 roku podlegał Cesarstwu Austro-Węgierskiemu, aż do czasu aneksji BiH przez Franciszka Józefa, kiedy wojska cesarskie wycofały się z tego terytorium. Po wojnach bałkańskich toczących się w latach 1912–1913 Sandżak został podzielony pomiędzy Serbię i Czarnogórę. Już w 1917 r. odbyła się tam pierwsza konferencja muzułmańskich mieszkańców regionu, którzy domagali się jego autonomii. Zob. szerzej: G. Bašić, *Položaj Bošnjaka u Sandžaku*, Beograd 2002, s. 22–34.

³⁹ *Programska deklaracija SDA*, pkt 6, Sarajevo 1990, cyt. za: Z. Lutovac, *Učešće manjina...*

Na mocy art. 4 funkcjonującej wówczas *Ustawy o stowarzyszeniach obywateli Bośni i Hercegowiny* było zabronione tworzenie organizacji utrwalających podziały narodowe czy religijne⁴⁰. Już w pierwszych wolnych wyborach parlamentarnych w 1990 roku, SDA Ugljanina zdobyła ponad 80 tys. głosów i trzy mandaty, zaś sam Ugljanin uzyskał poparcie 109 456 wyborców i zajął czwarte miejsce w przeprowadzonych w tym samym roku wyborach prezydenckich.

Pogłębienie się kryzysu federacji i wybuch konfliktu w BiH doprowadził do radykalizacji stanowiska sandżackiej SDA, która coraz bardziej zdecydowanie odcinała się od swego pierwotnego programu. 19 maja 1991 roku, gdy w Słowenii i Chorwacji odbywały się referenda niepodległościowe, działacze SDA zdecydowali się na powołanie Muzułmańskiej Rady Narodowej (przemianowanej później na Boszniacką Radę Narodową), jako ponadpartyjnego organu reprezentującego przedstawicieli mniejszości muzułmańskiej mieszkających na terenie Serbii. Jej przewodniczącym został Sulejman Ugljanin. W październiku 1991 roku SDA zorganizowała referendum, w którym większość muzułmanów opowiedziała się za pełną polityczną i terytorialną autonomią Sandżaku oraz możliwością przyłączenia go do jednej z jugosłowiańskich republik. Rok później na Kongresie Rady jej członkowie domagali się określenia konstytucyjno-prawnego statusu muzułmanów w Federalnej Republice Jugosławii⁴¹. Natomiast 16 sierpnia 1992 roku przyjęto specjalną deklarację, w której kategorycznie żądano rozstrzygnięcia problemu mniejszości muzułmańskiej w Sandżaku. Zaproponowano w niej dwa rozwiązania, uzależnione od dalszego rozwoju sytuacji w SRJ. Gdyby Serbowie i Czarnogórcy wystąpili z oddzielnymi wnioskami o międzynarodowe uznanie, postulowano zagwarantowanie Sandżakowi specjalnego statusu oraz przestrzeganie zasady nienaruszalności granic. Natomiast jeśli wystąpili o uznanie państwa federalnego, Sandżak powinien – w ich opinii – uzyskać status suwerennego terytorium. Żądania te doprowadziły do konfliktu pomiędzy liderami partii i władzami w Belgradzie. Jego kulminacją było ogłoszenie przez SDA bojkotu wyborów parlamentarnych i prezydenckich, wyznaczonych na grudzień 1992 roku⁴². Bezpośrednią przyczyną bojkotu wyborów było odrzucenie przez rząd zgłoszonego przez partię postulatu wycofania wojsk JNA z regionu Sandżaku. Liderzy SDA domagali się ponadto, aby problem statusu mniejszości muzułmańskiej został rozwiązany tak jak mniejszości albańskiej zamieszkującej na terenie sąsiedniego Kosowa, w ramach zorganizowanej przez ONZ Międzynarodowej Konferencji w sprawie Jugosławii, zaplanowanej na 26–28 sierpnia 1992 roku.

Rok później doszło do rozłamu w SDA. 6 czerwca 1993 roku Muzułmańska Rada Narodowa ogłosiła *Memorandum w sprawie ustanowienia specjalnego sta-*

⁴⁰ D. Vukomanović, *Nastanak političkih...*, s. 46.

⁴¹ SRJ – Federalna Republika Jugosławii powstała 27 kwietnia 1992 r. po rozpadzie Związkowej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ), jako federacja Serbii i Czarnogóry, które uważały się za sukcesorki byłego komunistycznego państwa.

⁴² Taktyka ta była stosowana od 1990 r. przez partie albańskie z Kosowa, którym dzięki bojkotowi udało się zwrócić uwagę wspólnoty międzynarodowej na problemy mniejszości albańskiej w Serbii.

tusu dla Sandżaku, którego rozpowszechnianie zostało zabronione wyrokiem sądu. Przewidywano w nim, że władza państwowa nad tym terytorium zostanie przekazana specjalnym organom administracyjnym regionu, powołanym na zasadzie etnicznej, a jedynie ściśle określone i nieliczne kompetencje – takie jak zarządzanie pocztą i koleją oraz ochrona środowiska – pozostaną w gestii władz w Belgradzie. Domagano się też przyznania Sandżakowi osobowości prawnej, co miało mu umożliwić zawieranie umów międzynarodowych i utrzymywanie stosunków dyplomatycznych z innymi krajami. Wszystkie prawa i obowiązki regulowałaby konstytucja Sandżaku, która miała zostać uchwalona przez parlament prowincji, stanowiący jej główny organ ustawodawczy. Władza wykonawcza miała być natomiast w gestii rządu i gubernatora, pod których kontrolą pozostawałaby policja. Poza tym zakładano trwałą demilitaryzację jego terytorium, nad czym nadzór miałyby sprawować ONZ i UE. W granicach autonomicznego Sandżaku miało się znaleźć sześć gmin serbskich i pięć czarnogórskich. Treść dokumentu została ostro skrytykowana zarówno przez władze republiki jak i federacyjne, które odrzuciły możliwość jakichkolwiek negocjacji w tej sprawie. Warto wspomnieć, iż program ten nie był popierany nawet przez wszystkich członków mniejszości muzułmańskiej.

Ówczesny przewodniczący Ruchu Europejskiego w Serbii Sefko Alomerović krytykował rozwiązania postulowane w memorandum, gdyż koncepcja ta dotyczy tylko mniejszości muzułmańskiej na terenie Sandżaku, a przecież 1/3 jej przedstawicieli żyje rozrzucona w innych regionach Jugosławii⁴³. Z kolei Rasim Ljajić, sekretarz SDA, publicznie nazwał postulat odłączenia Sandżaku od Jugosławii „przejawem politycznego awanturnictwa”. Konflikt w SDA doprowadził do wyodrębnienia się w niej frakcji radykalnej z Sulejmanem Ugljaninem i liberalnej z Rasimem Ljajiciem, a niemożliwość jego rozwiązania stała się bezpośrednią przyczyną rozpadu partii dwa lata później. Zanim jednak to nastąpiło, kolejną kością niezgody stała się decyzja podjęta przez Ugljanina o nieuczestniczeniu w przedterminowych wyborach do Skupsztiny w grudniu 1993 roku ani w żadnych innych, dopóki problem Sandżaku nie zostanie rozwiązany zgodnie z postulatami SDA. Warto dodać, że Ugljanin kierował wówczas partią z Turcji, gdzie spędził blisko trzy lata, po tym jak został za nim rozpisany list gończy za nawoływanie do secesji Sandżaku i nielegalny zakup broni. W czerwcu 1995 roku tzw. miękkie skrzydło SDA zwróciło się do Ministerstwa Sprawiedliwości, które wówczas odpowiadało za prowadzenie rejestru partii, o zmianę danych i wpisanie jako przewodniczącego ugrupowania Rasima Ljajicia, który legitymował się poparciem większości lokalnych komitetów partyjnych. SDA pod przewodnictwem Ljajicia do października 2000 roku funkcjonowała pod nazwą SDA – Koalicja Sandżak (zachowując stary skrót SDA), później zmieniła nazwę na Sandżacka Partia Demokratyczna (SDP)⁴⁴.

⁴³ O pierwszym okresie działalności partii muzułmańskich na terenie Jugosławii zob. szerzej: D. Vukomanović. *Nastanak političkih...*, s. 47; Z. Lutovac, *Učešće manjina...*

⁴⁴ S. Orlović, *Politički život Srbije. Između partiokratije i demokratije*, Beograd 2008, s. 322 i n.; M. Milošević, *Politički vodič...*, s. 154 i n.

Po przejęciu władzy w SDA Ljajić zapowiadał, iż od tej pory partia nie będzie już bojkotować żadnych wyborów oraz potwierdził chęć nawiązania współpracy politycznej z serbską opozycją (tzw. Inną Serbią – Druga Serbia). Jako jeden z głównych celów partii wskazywał zwrócenie uwagi wspólnoty międzynarodowej na problem Boszniaków w Sandżaku oraz prowadzenie rozmów z rządem Serbii o poprawie ich sytuacji. Twierdził, że trzeba „ustanowić równowagę pomiędzy naturalną emocjonalną bliskością z Sarajewem i politycznym realizmem, który jest skierowany w kierunku Belgradu”⁴⁵. Jednak przed zaplanowanymi na listopad 1996 roku wyborami samorządowymi i do Parlamentu Federalnego sytuacja uległa gwałtownej zmianie. Na politycznej scenie Sandżaku poza SDA Ljajicia powstały trzy nowe partie SDA: SDA Sandżaku z siedzibą w Sjenici z Sulejmanem Ugljaninem na czele, Prawdziwa SDA pod przewodnictwem Esada Džudževicia i SDA dla Jugosławii (dwie dodatkowe partie korzystające z tej nazwy zostały zarejestrowane w Czarnogórze)⁴⁶. Wszystkie trzy nowe SDA wystartowały w ramach bloku Lista dla Sandżaku – Sulejmana Ugljanina, który mimo pozostawania w mocy nakazu aresztowania wrócił do Serbii i spokojnie, z cichym przyzwoleniem władz, prowadził kampanię wyborczą. Trzeba jednak podkreślić, iż na jej potrzeby porzucił radykalną retorykę, co przyczyniło się do gwałtownego wzrostu jego popularności. Jako swój główny cel wskazywał internacjonalizację problemu mniejszości muzułmańskiej w Sandżaku, wierząc, iż jej sytuację da się poprawić dzięki pomocy organizacji międzynarodowych. W wyniku zaistniałej sytuacji Rasim Ljajić najpierw utworzył koalicję wyborczą Partię Sandżackich Boszniaków – Boszniacką Listę dla Sandżaku, ale przed samymi wyborami zdecydował się wycofać, aby głosy Boszniaków nie uległy rozproszeniu. Lista dla Sandżaku Ugljanina uzyskała poparcie 62 111 wyborców, co zagwarantowało jej jeden mandat w Parlamencie Federalnym oraz zdobyła już w pierwszej turze bezwzględną większość mandatów w radach gmin Nowy Pazar, Sjenica oraz Tutin. Ugljanin, któremu przypadł mandat w Parlamencie Federalnym, długo się nim jednak nie cieszył, gdyż reaktywowano akt oskarżenia przeciwko niemu, a jugosłowiański parlament zdecydował na wniosek sądu o odebraniu mu immunitetu. Ostatecznie jednak Ugljanin sam zrzekł się mandatu. Również rządy Boszniaków w największej gminie Sandżaku Nowym Pazarze były krótkotrwałe. Parę miesięcy po wyborach władze centralne rozwiązały tamtejszą radę miasta, zarzucając jej niegospodarność i naruszanie procedur, a następnie wprowadziły zarząd komisaryczny, który rządził miastem aż do wyborów lokalnych w 2002 roku.

Przed kolejnymi wyborami parlamentarnymi, rozpisanymi na grudzień 2000 roku, SDA Rasima Ljajicia wystąpiła do Ministerstwa Sprawiedliwości o zmianę nazwy partii na Sandżacka Partia Demokratyczna (SDP). Po zatwierdzeniu zmiany Ljajić zapowiedział przekształcenie jej w partię ogólnokrajową. Pierwszym krokiem było powołanie komitetów SDP w Belgradzie oraz innych miastach Serbii, np. w Niszu

⁴⁵ Z. Lutovac, *Učešće manjina...*

⁴⁶ D. Vukomanović, *Nastanak političkih...*, s. 47; Z. Lutovac, *Učešće manjina...*

czy Šabacu, w których mieszkali przedstawiciele mniejszości muzułmańskiej. SDP wystartowała w tych wyborach w ramach koalicji sił opozycyjnych DOS i zdobyła 3 mandaty⁴⁷. W kolejnych wyborach parlamentarnych w grudniu 2003 roku partia Ljajicia startowała w ramach koalicji Razem dla Tolerancji. Jednak, o czym była mowa, nie udało jej się przekroczyć progu wyborczego. Natomiast utworzona przez Ugljanina Liga dla Sandżaku wystawiła swoich kandydatów na listach DS i dzięki podpisanej umowie koalicyjnej zdobyła dwa mandaty, a jej deputowani zostali jedynymi przedstawicielami mniejszości w tej kadencji parlamentarnej. Lider LS zajął się także rozwojem struktur lokalnych. Jednak popularność samego Ugljanina i jego partii ponownie zaczęła spadać, o czym świadczy chociażby fakt, iż w czasie wyborów lokalnych w 2004 roku wprawdzie został burmistrzem miasta Nowy Pazar, ale udało mu się to dopiero w drugiej turze. Poza tym musiał współzrządzić z Radą Miasta zdominowaną przez radnych z SDP Ljajicia.

W 2007 roku ugrupowania boszniackie przede wszystkim były zajęte wzajemną walką o wpływy we Wspólnocie Muzułmańskiej Serbii, co jeszcze pogłębiło trwający od lat konflikt⁴⁸. W przeprowadzonych w tym roku wyborach parlamentarnych sytuacja się odwróciła. Partia Sulejmana Ugljanina wystartowała w nich samodzielnie, zdobywając dwa mandaty (działacze DS byli wówczas obrażeni na Ugljanina za to, że wybrani z jej list w poprzednich wyborach działacze tego ugrupowania przeszli w czasie kadencji do klubu partii premiera Vojislava Koštunicy – Demokratycznej Partii Serbii). Natomiast SDP Rasima Ljajicia wystawiło dla odmiany swoich kandydatów na listach DS, zdobywając w ten sposób trzy mandaty.

W przeprowadzonych w następnym roku przedterminowych wyborach parlamentarnych, ostatecznych w analizowanym okresie, SDP Ljajicia startowała w ramach koalicji wyborczej Za Europejską Serbię – Borisa Tadića, zaś Sulejman Ugljanin utworzył Boszniacką Listę dla Europejskiego Sandżaku. SDP⁴⁹ zdobyła w nich 4 mandaty, a ugrupowanie Ugljanina 2. Poza tym obaj liderzy partii weszli w skład rządu. Ljajić został ministrem pracy i polityki społecznej, a Ugljanin ministrem bez teki. Obiecali też podpisać porozumienia w sprawie zawarcia zgody między kierowanymi przez siebie ugrupowaniami, co miało zakończyć ich 15-letni konflikt⁵⁰.

⁴⁷ Lider SDP Rasim Ljajić po wyborach do parlamentu federalnego przeprowadzonych we wrześniu 2000 r. objął tekę ministra praw człowieka i mniejszości w rządzie federalnym SRJ.

⁴⁸ Na temat podziałów i konfliktu w Muzułmańskiej Wspólnocie Serbii zob. szerzej: S. Orlović, *Politički život...*, s. 323–326.

⁴⁹ W grudniu 2009 r. Rasim Ljajić założył nową Socjaldemokratyczną Partię Serbii nie będącą już partią etniczną. Ugrupowanie to, nazywane siostrzaną partią rządzącej DS Borisa Tadića, w opinii analityków miało pomóc demokratom w poszerzeniu ich elektoratu o lewicowo zorientowanych wyborców.

⁵⁰ W związku z faktem, iż poza porozumieniem Ljajicia z Ugljaninem, także SPS zapowiedziała wówczas przyjęcie deklaracji o politycznej zgodzie z DS, rząd ten został nawet nazwany „rządem zgody narodowej”. Zob. szerzej: Z. Stojiljković, *Izborne koalicije i proces formiranja vlasti...*, s. 155.

Partie albańskie na południu Serbii

Ciekawą grupę partii reprezentujących przedstawicieli mniejszości narodowych tworzą partie Albańczyków⁵¹ z południa Serbii. Jak już wspominałam, partie albańskie oczywiście powstawały także na terenie Kosowa i Metochii, jednak ugrupowania te konsekwentnie bojkotowały wszystkie wybory od początku lat 90. XX wieku, dlatego też nie zostały uwzględnione w artykule.

Pierwszą partią reprezentującą członków mniejszości albańskiej w Serbii była zarejestrowana 24 sierpnia 1990 roku Partia Demokratycznej Działalności (Partija za demokratsko delovanje – PDD), na której czele stanął Riza Halimi. Również w sierpniu 1990 roku powstała druga partia reprezentująca Albańczyków – Demokratyczna Partia Albańczyków (DPA). W Deklaracji Programowej z 1996 roku PDD ostro krytykowała utworzenie DPA, twierdząc, że sytuacja, w której jedną grupę mniejszości reprezentuje zbyt wiele organizacji politycznych mających taki sam program, prowadzi do niepotrzebnego rozpraszania głosów. Parę miesięcy po ogłoszeniu tego dokumentu powstała następna partia reprezentująca Albańczyków z Doliny Preszewa – Parlamentarna Partia Albańczyków. Kolejne dwie zostały utworzone po demokratycznym przełomie, czyli przejściu władzy przez opozycję w 2000 roku.

W kwestiach programowych rzeczywiście PDD i DPA łączyły główne postulaty. Obie partie podkreślały, iż Albańczycy z Doliny Preszewa stanowią jedność z Albańczykami z Kosowa oraz postulowały przyłączenie tego regionu do Kosowa. W pierwszych wolnych wyborach w 1990 roku startowała tylko PDD, uzyskując jeden mandat. Natomiast w 1993 roku obie partie wystartowały w ramach koalicji wyborczej, zdobywając dwa mandaty. Podobnie uczyniły w 1997 roku, z tym że wówczas musiały się zadowolić jednym mandatem. W wyborach lokalnych, które odbyły się rok wcześniej, kandydaci PDD zostali przewodniczącymi gmin Preszewo i Bujanovac. Warto podkreślić, iż w Bujanovac przedstawiciel mniejszości albańskiej po raz pierwszy uzyskał tak wysokie stanowisko samorządowe.

Od 2001 roku mamy do czynienia z ostrą frakcjonalizacją i podziałami na politycznej scenie partii reprezentujących mniejszość albańską. W 2001 roku powstała Partia Demokratycznego Postępu (PDP), której liderem jest Jonuz Musliu (w czasie akcji zbrojnych na terenie Doliny Preszewa w latach 2000/2001 był politycznym komendantem Wyzwoleńczej Armii Preszewa, Medvedji i Bujanovaca, uważanej za siostrzaną organizację Wyzwoleńczej Armii Kosowa – UCK). Partia ta od 2002 roku z powodzeniem startuje w wyborach lokalnych (początkowo jako grupa wyborców, później przekształciła się w partię). W pierwszych, w których wzięła udział, zdobyła

⁵¹ Według danych ze spisu powszechnego z 2002 r. na terenie Serbii mieszka 61 147 Albańczyków. Jak już wspominałam, spis ten nie uwzględnia ludności Kosowa. Według danych ze spisu ludności z 1981 r. (ostatniego, w którym ją uwzględniono) Albańczycy stanowili 77% ludności tej prowincji. Według szacunkowych danych w połowie lat 90. ich udział wzrósł do ok. 85%. Na terenie tzw. Serbii Centralnej ludność albańska stanowi bezwzględnie większość mieszkańców w dwóch gminach: Preszewo i Bunjanovac oraz ok. 30% mieszkańców w gminie Medveda. Zob. szerzej: *Popis stanovništva...*; *Transversalna studija...*, s. 20–22.

osiem, w kolejnych dziewięć mandatów. Szybko jednak doszło w niej do sporów personalnych, co doprowadziło do opuszczenia partii przez frakcję jednego z jej czołowych preszewskich działaczy Orhana Redžepiego, który założył Narodową Partię Albańczyków. Później odłączyła się jeszcze część działaczy z gminy Bujanovac, która przyłączyła się do – wówczas jeszcze niezarejestrowanej – Demokratycznej Unii Albańczyków (DUA).

Mimo powstania nowych ugrupowań, najważniejszymi partiami reprezentującymi mniejszość albańską pozostały bez wątpienia PDD i DPA. Obie startowały w ramach koalicji wyborczych także w kolejnych cyklach wyborów parlamentarnych w 2007 i 2008 roku, za każdym razem zdobywając jeden mandat. Ich niewątpliwym sukcesem był też wspólny start w wyborach lokalnych w 2008 roku, w wyniku którego w gminach Preszewo i Bujanovac udało im się powołać organy samorządowe bez udziału Serbów.

Mimo wspomnianych podziałów partyjnych, 14 stycznia 2006 roku zostało zorganizowane wspólne posiedzenie radnych narodowości albańskiej z Doliny Preszewa, na którym przyjęto dokument programowy zatytułowany *Polityczna Platforma Albańczyków z Południa Serbii*. Domagano się w nim decentralizacji, nieskrępowanego używania języka albańskiego i symboli narodowych, zagwarantowania specjalnych relacji tego regionu z Kosowem, zapewnienia członkom mniejszości albańskiej proporcjonalnej reprezentacji w sądownictwie, władzach centralnych i lokalnych oraz we wszystkich instytucjach administracji państwowej. Ponadto wysuwano postulat całkowitej demilitaryzacji Doliny Preszewa, utworzenia multietnicznych jednostek policji, w skład których mieliby wchodzić członkowie lokalnej społeczności i poszanowania decyzji o amnestii dla byłych członków Wyzwoleńczej Armii Preszewa, Medveđji i Bujanovaca. W ostatnim punkcie deklaracji – powołując się na wolę ludności albańskiej wyrażoną w referendum przeprowadzonym w dniach 1–2 marca 1992 roku – sygnatariusze aktu stwierdzili, iż gdyby w wyniku prac prowadzonych wówczas nad statusem Kosowa doszło do zmiany jego granic, przedstawiciele mniejszości albańskiej z Doliny Preszewa będą się domagać jej przyłączenia do Kosowa, co zresztą uczynili po proklamowaniu przez Kosowo 17 lutego 2008 roku jednostronnej niepodległości⁵².

Podsumowanie

Analizując sposób funkcjonowania partii mniejszości, można wskazać kilka charakterystycznych elementów. Po etapie narodowej homogenizacji przedstawiciele mniejszości, co przejawiało się w powoływaniu jednej organizacji, która miała reprezentować wszystkich członków danej mniejszości, w organizacjach tych dochodziło do kłótni między politykami, powstawania frakcji, a następnie ich rozpadu na kilka ugrupowań. Przyczyny takiego stanu rzeczy nie zawsze leżały w różnicach programowych. O ile w przypadku rozłamu w SDA rzeczywiście konflikt

⁵² *Politička platforma Albanaca sa juga Srbije*, <http://specijal.vranjepres.info/sh/1/10/6772/?tpl=53>, dostęp 22.07.2010.

między Sulejmanem Ugljaninem i Rasimem Ljajciem dotyczył sposobu uzyskania autonomii Sandżaku oraz jej zakresu, to w przypadku zrzeszającej Węgrów DZVM – opuszczonej najpierw przez frakcję Ferencza Čubeli, który łożył SVM, a później przez zwolenników Andraša Agoštona – przyczyną rozłamu były wzajemne animozje polityków. Jak już wspominałam, takie działania serbscy politolodzy określają mianem „serbskiego syndromu – dwóch Serbów trzy partie”⁵³. Wśród wymienionych ugrupowań można też wyróżnić te, które brały udział w wyborach i współpracowały z rządem (węgierską SVM czy albańską PDD), twierdząc, że tylko legalnie podejmowane działania rzeczywiście mogą poprawić sytuację mniejszości, oraz te, które bojkotowały wybory i państwowe instytucje (SDA, później funkcjonująca pod nazwą SDA Sandżaku, na czele której stał Ugljanin czy partie Albańczyków z Kosowa).

Mimo wskazanych podziałów wśród przedstawicieli mniejszości istniała też tendencja do powoływania specjalnych – przynajmniej z założenia – ponadpartyjnych ciał, które miały koordynować działania wszystkich organizacji reprezentujących daną mniejszość i wspierać wypracowanie platformy współpracy między nimi. Z założenia taka była na przykład rola utworzonej w maju 1991 roku Muzułmańskiej Rady Narodowej (przemianowanej w 1993 roku na Boszniacką Radę Narodową). Trudno jednak określić ją mianem organizacji ponadpartyjnej, skoro na jej czele stanął Sulejman Ugljanin, a pierwszy przyjęty przez nią akt *Memorandum w sprawie ustanowienia specjalnego statusu dla Sandżaku* stanowił odzwierciedlenie jego radykalnych poglądów politycznych. Dokument ten bynajmniej nie pomógł w zbliżeniu różnych grup mniejszości boszniackiej, a wręcz doprowadził do głębokich podziałów. Również przedstawiciele mniejszości albańskiej utworzyli jeszcze w latach 90. Radę Koordynacyjną, której przewodził Riza Halimi. Rada ta miała koordynować działania wszystkich reprezentantów mniejszości albańskiej z tzw. Doliny Preszewa (obejmującej terytorium trzech gmin – Preszewo, Bujanovac, Medvedje – z większościowym udziałem ludności albańskiej) oraz ich kontakty z władzami centralnymi. Z kolei partie reprezentujące mniejszość węgierską podpisały w lutym 2003 roku porozumienie w sprawie współpracy ośmiu wojewódzkich gmin z większościowym udziałem tej ludności. Aczkolwiek jego pomysłodawca Lajoš Bela (SVM) twierdził, iż porozumienie to ma charakter czysto techniczny i służy jedynie usprawnieniu rozwiązywania konkretnych codziennych problemów ich mieszkańców, pojawiły się zarzuty, że stanowi ono pierwszy krok do secesji⁵⁴.

Poza zalegalizowanymi formami działalności, partiom mniejszości narodowych zdarzało się podejmować działania nielegalne, do których możemy zaliczyć samowolne referenda niepodległościowe przeprowadzone w październiku 1991 roku przez Boszniaków w Sandżaku oraz w marcu 1992 roku przez Albańczyków z południa Serbii. W pierwszym z nich przewidywano możliwość przyłączenia Sandżaku do Bośni, w drugim Doliny Preszewa do Kosowa. W obydwu przypadkach członkowie mniejszości opowiedzieli się za niepodległością, co zostało ostro skrytykowane przez władze centralne. Przeciwno Boszniakom w Sandżaku wytoczono nawet

⁵³ S. Orlović, *Politički život...*, s. 332.

⁵⁴ Ibidem.

proces za jego organizację oraz uchwalenie *Memorandum* w sprawie specjalnego statusu Sandżaku, o czym zresztą wspomniałam.

Kolejną cechą wspólną analizowanych ugrupowań były ich działania zmierzające do nagłośnienia sytuacji mniejszości w Serbii na forum międzynarodowym. Przybierały one na sile zwłaszcza w momentach kulminacyjnych konfliktu w Bośni czy negocjacji w sprawie przyszłości Kosowa. Na przykład w czasie konferencji pokojowej w Dayton lider Boszniaków z Sandżaku Sulejman Ugljanin wysłał do ambasadora Stanów Zjednoczonych pismo z prośbą o zajęcie się w czasie konferencji także problemem mniejszości boszniackiej i statusem Sandżaku. Z kolei liderzy partii reprezentujących mniejszość węgierską – Šandor Pal (DZVM), Andraš Agošton (DSVM) i Laslo Rac Sabo (GSVM) – zwrócili się w 2005 roku w czasie trwania międzynarodowych rozmów o przyszłości Kosowa do przewodniczącego negocjacjiom Martti Ahtisaariego z prośbą o równoległe prowadzenie rozmów w sprawie zagwarantowania autonomii wojwodińskim Węgrom⁵⁵. Pomysł ten został ostro skrytykowany przez cieszącą się największym poparciem wyborców SVM Jozefa Kasy.

Pisząc o funkcjonowaniu partii reprezentujących mniejszości trzeba wyróżnić dwa stadia ich działalności, tzn. okres lat 90., czyli rządów prezydenta Slobodana Miloševicia oraz czas po tzw. demokratycznym przełomie, kiedy diametralnie zmieniły się warunki ich egzystencji. Nacjonalistyczna polityka Miloševicia niejednokrotnie była bodźcem do radykalizacji działań tych ugrupowań. Poza tym w tym okresie zasiadały one w ławach opozycji, a ich członkowie – podobnie jak inni opozycyjni liderzy – często byli zastraszani przez władze, ścigani przez wymiar sprawiedliwości (Sulejman Ugljanin) czy aresztowani (Riza Halimi). Sztandarowym przykładem była sytuacja działaczy SDA. W odpowiedzi na nacjonalistyczną politykę Miloševicia i jego zaangażowanie w konflikt w Bośni, sandżaccy Boszniacy uchwalili w 1992 roku wspomnianą w artykule Deklarację, w której domagali się rozstrzygnięcia problemu mniejszości muzułmańskiej w Sandżaku. W odpowiedzi na nią reżim wysłał do Sandżaku wojsko oraz bojówki paramilitarne, na czele których stał Željko Ražnatović–Arkan, aby skonfiskowały Boszniakom nielegalną broń. W czasie tej akcji wielu Boszniaków zostało uprowadzonych i przepadło bez wieści, często też dochodziło do aktów przemocy, o czym alarmowały organizacje pozarządowe. W odpowiedzi na działania rządu Boszniacka Rada Narodowa na czele z Sulejmanem Ugljaninem ogłosiła jeszcze bardziej radykalne *Memorandum*, w którym wzywała do secesji, co stało się przyczyną rozpisania listu gończego i skierowania do sądu aktu oskarżenia przeciwko jego sygnatariuszom. Jedynym większym sukcesem przedstawicieli mniejszości w latach 90. było objęcie funkcji wiceprzewodniczącego Skupsztiny po wyborach w 1997 roku przez Ištvana Išpanovicia z reprezentującej wojwodińskich Węgrów SVM.

Sytuacja diametralnie zmieniła się po tzw. demokratycznym przełomie w 2000 roku, czyli po ustąpieniu prezydenta Miloševicia i przejęciu władzy w przeprowa-

⁵⁵ *Od personalne do teritorijalne autonomije*, „Danas” 23.11.2005, <http://www.naslovi.net/2005-11-23/danas/od-personalne-do-teritorijalne-autonomije/69188>, dostęp 11.07.2010.

dzonych w grudniu wyborach parlamentarnych przez demokratyczną opozycję. Partie mniejszości coraz częściej wchodziły w skład koalicji rządzących. Po wyborach w 2000 roku Jozef Kasa (lider SVM) został wicepremierem w rządzie Zorana Đinđića (utworzonym przez koalicję DOS). Đinđić zaproponował także stanowisko w rządzie liderowi Albańczyków Rizie Halimiemu, ten jednak odrzucił propozycję. Z kolei lider SDP Rasim Ljajić w 2000 roku objął stanowisko ministra praw człowieka i mniejszości w rządzie federalnym (SRJ). Niewątpliwie Rasim Ljajić w tym okresie był najbardziej aktywnym politykiem reprezentującym członków mniejszości narodowych. Później przewodniczył rządowej radzie koordynującej sytuację na południu kraju, był przewodniczącym Rady Narodowej ds. współpracy z Hagą, a od 2007 roku kierował ministerstwem pracy i polityki społecznej (w dwóch kolejnych koalicyjnych rządach). Z kolei lider Listy dla Sandżaku Sulejman Ugljanin w 2005 roku podpisał porozumienie w sprawie udzielenia poparcia koalicyjnemu rządowi Vojslava Koštunicy, w zamian za co partia otrzymała możliwość wskazania swoich członków na stanowiska sekretarzy w trzech ministerstwach – inwestycji kapitałowych, nauki i sportu oraz administracji państwowej i samorządu lokalnego. Poza tym jej członkowie uzyskali dwa stanowiska w zarządach spółek Skarbu Państwa. Natomiast po wyborach parlamentarnych w 2008 roku Sulejman Ugljanin został ministrem bez teki. Przedstawicielom mniejszości węgierskiej nie udało się wprowadzić wejść do rządu, poza wyborami w 2000 roku, jednak wraz z DS Borisa Tadicia utworzyli koalicję rządzącą w Wojwodinie.

Podsumowując, należy zauważyć, iż możliwości funkcjonowania partii mniejszości w analizowanym okresie znacząco się poprawiły. Zgodnie z założeniami ułatwienie im działalności politycznej, przede wszystkim poprzez zniesienie wymogu przekroczenia przez nie progu wyborczego czy złagodzenie wymogów formalnych przy rejestracji, miało poprawić stopień integracji reprezentowanych przez nie grup ludności ze społeczeństwem, a podejmowane przez partie rządzące – zwłaszcza DS – próby współpracy z nimi na arenie wyborczej i rządowej skłonić do porzucenia radykalnych – czasem wręcz separatystycznych – postulatów. Jednak działania te nie do końca przyniosły zamierzony efekt, bowiem nie wszystkie ugrupowania reprezentujące mniejszości zrezygnowały z radykalnych haseł, czego przykładem może być żądanie przyznania wojwodińskim Węgom podwójnego obywatelstwa czy też postulat przyłączenia Doliny Preszewa do Kosowa.

Bibliografia

Akty prawne

Zakon o političkim strankama, Službeni glasnik Republike Srbije, nr 36/09.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Službeni list SRJ, nr 11/02.

Dokumenty

Popis stanovništva Republike Srbije 2002, Republički zavod za statistiku, www.webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/dokumenti/sn31122002.pdf, dostęp 13.07.2010.

Zajednički koncept autonomije stranaka vojvodanskih Mađara, http://www.vmsz.org.rs/article.php?lg=sr&id_article=4613, dostęp 19.07.2010.

Opracowania

- Bašić G., *Položaj Bošnjaka u Sandžaku*, Beograd 2002.
- Bujwid-Kurek E., *System partyjny Republiki Serbii*, [w:] *Współczesne systemy partyjne wybranych państw europejskich*, red. A. Zięba, M. Grzybowski, Kraków 1996.
- Bujwid-Kurek E., *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008.
- Castells M., *Siła tożsamości*, przeł. S. Szymański, Warszawa 2008.
- Goati V., *Stabilizacija demokratije ili povratak monizmu. Treća Jugoslavia sredinom devedesetih*, Podgorica 1996.
- Judah T., *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*, (Third edition), Yale University Press, New Heaven–London 2009.
- Komšić J., *Dileme demokratske nacije i autonomije. Ogledi o političkoj tranziciji u Srbiji*, Beograd 2006.
- Mill J. S., *O rządzie reprezentatywnym*, [w:] idem, *O rządzie reprezentatywnym. Poddaństwo kobiet*, przeł. G. Czernicki, Warszawa–Kraków 1995.
- Milošević M., *Politički vodič kroz Srbiju 2000*, Beograd 2000.
- Offe C., *Drogi transformacji. Doświadczenia wschodnioeuropejskie i wschodniemieckie*, przeł. Z. Pucek, Warszawa–Kraków 1999.
- Orlović S., *Delovanje partija nacionalnih manjina*, [w:] *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji*, red. V. Stanovčić, Beograd 2007.
- Orlović S., *Politički život Srbije. Između partiokratije i demokratije*, Beograd 2008.
- Preece J. J., *Prawa mniejszości*, Warszawa 2007.
- Samardžić M., *Položaj manjina u Vojvodini (drugo izmjenjeno izdanje)*, Beograd 1999.
- Stojiljković Z., *Izborne koalicije i proces formiranja vlasti u Srbiji (1990–2008)*, [w:] *Oko izbora 17 (Parlamentarni izbori u Republici Srbiji, 11. maja 2008.)*, red. S. Mihailović, Beograd 2008, s. 103–165.
- Transverzalna studija – Kulturna politika i kulturna raznovrsnost Srbija*, red. B. Stojković, V. Stanovčić, M. Radojković, Beograd 2004.
- Vukomanović D., *Nastanak političkih partija*, [w:] *Partijski mozaik Srbije 1990–1996*, red. V. Goati, Beogradski krug&Akapi, Beograd 1996, s. 27–48.

Artykuły prasowe

- Lutovac Z., *Učešće manjina u političkom životu SRJ*, „Republika” 2010, nr 167–168, www.yurope.com/zines/republika/arhiva/97/167/167_29.HTML, dostęp 15.07.2010.
- Od personalne do teritorijalne autonomije*, „Danas” 23.11.2005, <http://www.naslovi.net/2005-11-23/danas/od-personalne-do-teritorijalne-autonomije/69188>, dostęp 11.07.2010.
- Petsto stranaka otišlo u istoriju*, „Danas” 21.05.2010, http://www.danas.rs/danasrs/politika/petsto_stranaka_otislo_u_istoriju.56.html?news_id=190747, dostęp 15.07.2010.
- SVM tražio dvojno državljanstvo i vizne olakšice*, http://www.pressonline.co.rs/sr/vesti-u_fokusu/story/18510/SVM+tra%C5%BEi+dvojno+dr%C5%BEavljanstvo+i+vizne+olak%C5%A1ice.html, dostęp 19.07.2010.

Źródła internetowe

- Mikucka-Wójtowicz D., *Wojwodińska telenowela*, http://www.polis.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=89:wojwodiskatelenowela&catid=44:tuga-za-jug-&Itemid=66, dostęp 18.07.2010.

Mikucka-Wójtowicz D., *Wojwodińskiej telenoweli cd.*, http://www.polis.edu.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=93:wojwodiskiej-telenoweli-cd&catid=44:tuga-za-jug-&Itemid=66, dostęp 18.07.2010.

O nama Savez vojvodanskih Mađara, http://www.vmsz.org.rs/article.php?lg=sr&id_article=157, dostęp 17.07.2010.

Oetere S., *Mniejszości pomiędzy segregacją, integracją i asymilacją. O powstaniu i rozwoju modelu autonomii kulturowej*, <http://www.haus.pl/pl/pdf/pub1/SOeter.pdf>, dostęp 11.11.2010.

Pal Š., *Koncept manjinske samouprave DZVM*, Beograd decembar 1994 (rad priložen na međunarodnom naučnom skupu: Položaj manjina u SR Jugoslaviji, 11–13. januar 1995), Beograd 1995; [www. ttp://www.vmdk.org/content/hu/koncman.html](http://www.vmdk.org/content/hu/koncman.html), dostęp 15.07.2010.

Pal Š., *Globalizacija i manjine* (saopštenje sa naučnog skupa Multikulturalizam – pokretač i kočnica preduzetništva, Bečej, 26. april 2007. godine.), <http://www.vmdk.org/content/hu/vmdk168.html>, dostęp 15.07.2010.

Politička platforma Albanaca sa juga Srbije, <http://specijal.vranjepres.info/sh/1/10/6772/?tpl=53>, dostęp 22.07.2010.

Activity of national minority parties in the Republic of Serbia in the years 1990–2008

Abstract

The article discusses the organizational and program development of parties that function in Serbia and represent three national minorities: Hungarian, Bosnian, and Albanian. The timeframe of the research covers the period between the first free parliamentary elections that took place in 1990 and the elections in 2008. The aim of the article is to show some common features characteristic for the functioning of national minority parties in Serbia. The analysis focuses on the influence of the activities and strategies undertaken by this type of parties on the electoral system (and its reforms), the engagement of the Serbian authorities in conflicts on the area of the post-Yugoslavian republics in the 1990s and the principles of registering political parties. The article also presents changes in the regulations introduced in this respect based on the novelization of the act of political parties legislated on 12th of May 2009. The changes facilitate creating parties that represent national minorities which in fact favours further fragmentation.

Key words: political parties of national minorities, minorities, Serbia, ethnification